

них сандиністів. Фідель, хоч і хотів спочатку триматись у тіні, взявся за старе, підбурюючи до збройної боротьби. Представницька демократія? «Гігантське шахрайство». Фідель повернувся! У 1980 році він вилетів до Манагуа разом з ямайцем Майклом Менлі та гренадцем Морісом Бішопом, які «назавжди» визволилися від імперіалістичного ярма. Він усім приніс нещастя: перший програв вибори, другий впав від рук своїх товаришів. Фідель знайшов розраду в іншій вендеті, у Парагваї загинув Сомоса – його вбив командос, що пройшов навчання на Кубі²⁵.

Фідель будь-що хотів перемогти, доки Картер перебуває на посаді, тому що знав – Картер не втрутиться: у Фіделя були свої кроти в американському уряді, чим він дуже пишався. Перемогу в Сальвадорі та Гватемалі він вважав неминучою. Невже не боявся, що ці режими відреагують терором на збройну загрозу? Що у Вашингтоні до влади прийде президент, ладний на все, аби вигнати кастристський режим? Війна є війна. У найгіршому разі він звинуватить Сполучені Штати у підтримці жахливих диктатур. Саме це він згодом і зробив. Загиблі? Мученики святої справи!²⁶

9. Життя поза справою

У 1980 році померла Селія, найважливіша особа у житті Фіделя. Можна сказати, він водночас став сиротою й удівцем. Наказав більше не згадувати її: власник у житті, а в смерті й поготів. Саме тоді він вирішив одружитися із Далією за умови суворой конфіденційності. Для кубинців нічого не змінилося: як і раніше, ніякої *primera dama*, їхній король одружений з *pueblo*. Фактично він не жив при дворі; роль придворних виконували охоронці – грізний апарат, – що всюди його супроводжував. Витрати розраховував дель Піно, наприклад, коли Фідель їхав рибалити на свій острів Кайо-П'едра, ця рибалка коштувала 100 000 доларів на день²⁷.

Фідель мав подвійне ставлення до сім'ї. Як добрий єзуїт, він хотів бути на сторожі моралі, первісної ланки органістичного суспільства. Але ніхто її не підривав так, як він: школи у полі, закордонні відрядження, волонтерські роботи, сексуальна нерозбірливість на побутовому рівні – всі складові деградації. Своєю родиною він опікувався мало. Рамонові не вдалося з ним поговорити, дітям він сам обирав шлях у житті. Одного відрядив учити електроніку, позаяк за нею майбутнє! Інший любив футбол. Гаразд, погодився Фідель, спочатку послужи три роки в Анголі. Син передумав і пішов у медицину, як хотів батько²⁸.

Його королівській владі всього було вдосталь: дюжина резиденцій по всьому острову. Як завжди, ніякої різниці між Фіделевим майном і державним, навкруги усе – народне, хоча народ не мав доступу до цих благ. Тому обидва твердження: Фідель – один з найбідніших державників світу з огляду на низьку зарплатню і Фідель – один з найбагатших людей

на планеті як власник острова з десятима мільйонами мешканців, будуть правильними. Коли журнал «Форбс» включив його до списку багатіїв, він збожеволів від люті. Утім «Форбс» зробив це небезпідставно: хто ще міг подарувати цукровий завод вартістю 50 мільйонів доларів сандиністам? Ба більше, «резерв команданте» був його особистим трофеєм, і ніхто не знав, скільки грошей там зберігається²⁹.

Він любив вражати гостей *комфортом* своїх резиденцій. Улюблені *хобі* – полювання на качок і підводне рибальство. Фідель убивав тварин із самого дитинства, його помічали у знущаннях над альбатросами та черепаками. Оскільки він погано переживав поразки, усі зі шкіри пнулися, аби йому догодити. Наприклад, на землю впав літак, що гнав качок до його намету. Один з робітників загинув, роблячи те саме з морськими черепаками. Модель поведінки суверена копіювалася згори долу на всіх ланках кастового суспільства, де кожна каста як частина соціального організму мала свої права і обов'язки. За часів Фіделя повернулася до життя Іспанська імперія³⁰.

Як король, він дбав про імідж королівства. Люб'язний до гостей, жорстокий до підлеглих, він хотів, щоб закордонні студенти та відвідувачі отримували ті послуги, про які кубинці лише мріяли. Піддані мусили у ньому віддзеркалюватися, тому прийняте у 1980 році рішення кинути палити не могло бути приватною справою. Це «жертва заради здоров'я народу», якому «я даю напуття власним прикладом», – пояснив Фідель. Насправді, він кинув палити зі страху після смерті затятої курчині Селії³¹.

10. Розколина

Фідель бачив розколину в кубинському християнстві – треба її зацементувати. Мало залучені жінки. Він розповідав про гендерну рівність – всі кивали, дехто навіть слухався. Федерація кубинських жінок ФМС об'єднувала майже всіх жінок на острові, але до органів Народної влади потрапляли одиниці. Недивно, адже Фідель ізолював Кубу від тих течій, що підживлювали жіночу емансипацію, і запровадив порядок, заснований на моральних католицьких догмах. Цілком природно, що роль жінки змінювалася дуже повільно. Він нападав на капіталістичний світ: там більше дискримінації! Сімейний кодекс навчав чоловіків допомагати дружинам у хатніх справах – добрі наміри. Віддушиною чоловіків стали Комітети захисту революції, які у 1980 році охоплювали 80 % дорослих. Фідель їх вихваляв за те, що вони придушували «люмпенів» під час кризи Маріель. Але цього замало. Тож він звернувся до ШТАЗІ по допомогу в удосконаленні процесів контролю, на 40 % кубинців уже заведені картки! А ще по допомогу в шпигуванні за гостями з-за кордону. В обмін він надав 80 000 сторінок технічно-промислової документації Сполучених Штатів³².

У заключній промові на другому з'їзді партії наприкінці 1980 року Фідель диригував, але мелодія виходила неладна. Міністерство внутрішніх справ доповіло йому, що в деяких кварталах кількість невдоволених сягала 70 %. Утім Фідель демонстрував спокій, мовляв, хата поскрипує, але витримає, усе гаразд. Партія охоплює «найздоровіші та найчесніші сили у світі». Завдяки соціалістичним країнам «ми дозволяємо собі розкіш» планувати майбутнє³³.

11. Бездонний колодязь

Для Москви Куба була бездонним колодязем: на початку 1980-х субсидії покривали близько 25 % валового продукту, можливо, навіть більше. Наскільки це раціонально? Чи могло так тривати далі? РЕВ вимагала кращого використання ресурсів, але Куба як головна перлина корони і найбільша кістка у горлі ворога має блищати! Фідель не турбувався, адже, хоч би що він робив, ніхто не наважиться вимкнути його систему живлення. Ба більше: тепер, коли у Білому домі оселився Рейган, Москва надіслала йому зброю останнього покоління³⁴.

У 1980 році Фідель вирішив – настав час дати кубинцям прочухана, мовляв, у нас хронічний *дефіцит* з постачанням цукру Москві, це не «шанобливо». Радянці давно збагнули, що на Кубі ніколи не було зльоту економіки, натомість виріс величезний і паразитарний військовий апарат. Розбазарювання ніхто не приховував: у порту Гавани товари валялися місяцями, а то й роками. Радянці гостро відчували, що Фідель походив із іншої родини – він не відчував співчуття, надавав перевагу латиноамериканським націоналістам і навіть *янкі*, яких хотів спокусити та повернути у свою віру. Починаючи з 1982 року серія смертей радянських *лідерів* провістила неминучий кінець епохи. Андропов був щирим, коли на прохання Фіделя пригрозити Вашингтону війною, якщо той здумав атакувати Кубу, відповів: ми не робитимемо погроз, в які ніхто не повірить, натомість ми дамо вам зброю, але викараскатися доведеться самим. Ми не можемо дозволити «порахувати собі ребра» за 12 000 кілометрів від дому. В економічному плані все це не вселяло довіру. Фідель і надалі просив допомоги, щоб Куба подолала труднощі, а у відповідь лунало: у нас теж проблеми. Безбідна епоха добігала кінця³⁵.

Радянці його заспокоїли, мовляв, розраховуйте на нас, ми теж даємо Нікарагуа зброю та кредити. При тому вони насідали на Фіделя, примушуючи опікуватися промисловістю, а не тільки війною, оскільки боялися, що він раптом закине новий економічний шлях і повернеться на стару колію. Фідель тиснув: Рейган – небезпека, з економікою теж справи кепські. У нього були свої способи просити збільшення допомоги. Щось таки він отримав, позаяк у 1984 році обидві країни підписали новий договір на наступні 25 років! Він демонстрував вдячність, навіть удав почуття провини: ми припинимо шукати виправдань за те,

що не посилаємо цукор і нікель. Разом з Москвою ми створили зародок нового економічного порядку в світі, сказав він. Авжеж, такого порядку, де великі зі шкіри пнуться, аби субсидувати слабких замість того, щоб допомогти їм розвиватися³⁶.

12. Економіка на стимуляторах

У 1980 році кубинська економіка нарешті набрала темп завдяки радянській допомозі, плановій системі, цінам на цукор і регулярній відсутності Фіделя. Не бум, але *лібрета* забезпечувала гідний мінімум. Перес був на сьомому небі, Фідель трохи нижче – він не любив «технократів». Утім звичайні проблеми нікуди не поділися: прогули, недисциплінованість, низька продуктивність. Він би ніколи цього не допустив, але існувала мовчазна угода між режимом і робітниками: даю мало, вимагаю ще менше. Фідель мріяв про інше. Він хотів евангелізувати людей і широко вірив, що його мораль паплюжать несміливі ринкові механізми, які довелося запровадити. Він знов завів своє: недоліки соціалізму можна подолати тільки «свідомістю», тобто вірою. Припускаючи, що егалітаризм заподієв неабияку шкоду, він однаково боявся народження заможного й незалежного прошарку, мовляв, викинь демонів за двері, вони стукатимуть у вікно! Він застеріг: державні органи повинні концентрувати владу так, щоб економіка не вислизнула з їхніх рук³⁷.

Фідель усе-таки дозволив сільські ринки. Ненависні ринки! Він зробив це, згнітивши серце, позаяк криза Маріель залишила велику рану, в Польщі страйкували робочі, у повітрі вирувало щось погане: краще виставити прикриття на шляху пожежі. Результати далися взнаки миттєво, знову з'явилися роками зниклі блага, комерційний інстинкт кубинців пережив двадцять років анафеми. Нехай Фідель нав'язав жор-сткі обмеження, але на прилавку лежали продукти і купити їх можна було цілком легально! Після послаблення гайок з'явилися незалежні бізнеси, прокинулася Гавана, реформа заробітної плати знизила жорстоку зрівнялівку колишніх часів, робітники поліпшили показники праці. Куба почала рухатися³⁸.

26 липня 1980 року пролунали солодкі слова: ми «сильні як ніколи», ми можемо думати про 2000 рік! Фіделеві дуже хотілося залишити Маріель у минулому. Через рік він підвищив ставку: все зростає та ліпшає, майбутнє прекрасне. У 1982 році ще більше: цифри, рекорди, тріумфи. Невже настав час насолоджуватися добробутом? Мрійте далі! Треба заощаджувати, наказав Фідель, оголошуючи заходи «обмежувального типу», мовляв, ми мусимо пожертвувати «рівнем життя». У відповідь – рокіт невдоволення та протести³⁹.

13. Здоровий народ

Фідель колись заявив: ми будемо «великою медичною державою». Чи існують шляхетніші цілі? Ідея фікс полягала у тому, щоб випередити Сполучені Штати і довести, що Фідель може побудувати справедливіше суспільство. Він окреслював дані, демонструючи – Куба стримить угору. У 1981 році на Конгресі кубинських лікарів він презентував буянню рекордів. Багато хто згадував про недоліки, але Фідель не зважав: Рейган у засідці, людство чекає на визволення, світу конче потрібно дізнатися про моральну перевагу Куби. Чи правильну статистику він показав? Питання віри. Фідель був одержимий проблемою дитячої смертності й дуже хотів бути першим! Він так любив дітей? Чи, може, мріяв отримати безцінну нашивку гуманітарного діяча?⁴⁰

Коли виникали проблеми, наприклад епідемія *денге* 1981 року, Фідель згадував про цапа-відбувайла: Сполучені Штати бойкотують успіхи кубинської медицини. Жодних доказів, лише упевненість: убиті лихоманкою *денге* діти є жертвами Сполучених Штатів. Правда? Штам не новий для Куби. Рік потому жертвою стане Бразилія, потім інші країни, але Фідель невпинно твердитиме своє. З тієї нагоди він негайно закликав кубинців до «війни» проти *москітів*: дійте «з військовою дисциплінованістю» заради «захисту країни», напучував він, намагаючись усіма способами запровадити воєнно-польову дисципліну. Втім довелося якось реформувати санітарний контроль. Та невже сплеск *денге* спричинили погані санітарно-гігієнічні умови, що склалися через хронічну бідність і сприяли «злочинній хворобливості»?⁴¹

Фідель мріяв про силу-силенну медиків, мовляв, світ потребує їх мільйонами. Хтось не хоче? Таких ми використаємо в інший спосіб. Він пояснив, як підштовхнути молодих кубинців «обирати» медицину – режим забезпечував усе, що вигадував Фідель. Медицина мусила стати «ключовим сектором економіки країни». Як? Шляхом продажу медичних послуг: «допомога» іншим країнам сприяла відкриттю нових ринків, залучала клієнтуру. Не тільки «народ», «великі керівники Третього світу» просять у нас лікарів для себе і своїх родин. Кубинські лікарі не боялися конкуренції – недорогі, ладні виїхати без родини у такі закутки, де Макар теля не ганяв, готові ночувати у спільних спальнях на кштат казарм, вони навіть не отримували зарплатні, хіба що трохи місцевої валюти: заробітна плата у доларах відходила безпосередньо кубинській державі. Виробництво лікарів *for export*: ось і весь план. Фіделеву чуйку на *бізнес* можна порівняти хіба що з чуйкою його батька, який приїхав на Кубу голим і босим, а помер заможним землевласником. Син вочевидь випередив батька – у його володінні був цілий острів. Фідель був нашим месією, розповідав один з цих лікарів, а ми «проповідниками Євангелія, місіонерами комунізму, що рятує світ». Багато хто з них,

від'їжджаючи за межі країни, відкривали для себе інші світи та розлучались із «сутаною»⁴².

Фідель хотів не лише експортувати лікарів, а й імпортувати багатих клієнтів з-за кордону: конче потрібна валюта! Він наказав створити клініки вищого ґатунку. Не для всіх. Між цими клініками та лікарнями для кубинців пролягала безодня. Платна медицина для *еліти* подобалася не всім: аргентинська лікарка Гільда Моліна, чиї досліді фінансував Фідель, уголос заявляла протест. Фідель швиденько спустив її з небес на землю. Саме тоді він запровадив нововведення у медичних науках: спеціалізацію на лікарській справі. Ціль очевидна, лікаря-терапевта легко експортувати. Тоді ж народилася програма сімейного лікаря, його нова ідея фікс: один доктор на окремих багатоквартирний будинок. Такого немає в «жодній країні світу». Результати вийшли так-сяк. Звичайно, кожен взяв собі лікаря, що йому надала держава. Воля Фіделя впроваджувалася з таким тиском, що сімейних лікарів у рази побільшало, а інші спеціальності завернули на спад⁴³.

Інтуїція дозволила Фіделеві відчутти потенціал біотехнологій. З огляду на безмежність ресурсів то був початок історії успіху. Він удався до створення бактеріологічної зброї? Така чутка була, її підтвердив один російський полковник після розпаду Радянського Союзу. Кубинська програма копіювала радянську, написав він. Про це свідчили також колишні кубинські агенти. Утім доказів немає. Тож це залишається однією з багатьох нерозкритих таємниць. У біотехнологічному та інших секторах Куба, безумовно, мала виняткові медичні досягнення. А медична допомога власним громадянам? Теж частина «медичного потенціалу» чи ні? Картина зі світла та тіні: у 1985 році Фідель відвідав велику столичну лікарню й побачив там «драматичну картину». Усюди панувала апатія та байдужість, після операцій нужденні хірурги йшли теслювати та столярувати. Медикам як ефективним місіонерам Фідель хотів прищепити «особливу революційність», тому він наполягав на проведенні «зборів із політико-моральної оцінки». Убивчі ритуали інквізиції. Багато кого виключали з професійних лав через «ідеологічну слабкість» і гомосексуалізм, незважаючи на академічні заслуги. Один з таких вигнанців зійшов на дах Медичного інституту і кинувся долу. Подібне відбувалося по всій країні⁴⁴.

Закордонним гостям Фідель не розповідав, що на факультетах бракує підручників, а у лікарняних палатах — дисципліни, що у лікарнях медици працюють по дві зміни, а студенти — на швидкій, що діаліз доступний лише декому, а психоаналіз без пояснень опинився під заборонаю. Він цього не говорив, тому що медицина — то політична зброя, яку треба постійно гострити. Він їм показував досягнення, вихвалявся численними тріумфами. У 1987 році країна сповзала дедалі нижче і витрати на медицину вже було важко витримати, але Фідель уславляв «медичну міць» Куби дзвоном цифр, немов вони здатні подолати реальність⁴⁵.